

До спеціалізованої вченої ради Д 26.004.16
у Національному університеті біоресурсів
і природокористування України
Міністерства освіти і науки України
03041, м. Київ, вул. Героїв Оборони, 15

ВІДГУК

**офіційного опонента на дисертацію ДЕЙНЕГИ Марини Андріївни
«Предмет і система природоресурсного права»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук
за спеціальністю 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне
право; природоресурсне право»**

Актуальність обраної теми. Проблема структури правової системи завжди була в центрі уваги вітчизняного правознавства: як загальної теорії права, так і теорії галузевих правових наук, оскільки це питання є стрижневим і вихідним для розуміння характеру зв'язків між елементами відповідної системи (підгалузями, правовими інститутами, правовими нормами), їх ієрархії в межах певної цілісності, формальної сталості, відносин з іншими правовими категоріями: правовою ідеологією, правовою свідомістю, правовою культурою. Належне структурування правової системи суспільства значною мірою впливає як на правотворчість, так і на правореалізацію, і як результат – сприяє утвердженню законності та правопорядку в державі. Особливо актуальними питання, пов'язані з конструюванням галузі (галузей) права, традиційно були і залишаються для правових єдностей, в рамках яких регулюються взаємозв'язки людини і природи. Ще з радянських часів, а саме приблизно з 60-х років ХХ століття, до дослідження різних аспектів відповідної проблематики під різними кутами зору звертались провідні правознавці, причому деякі з них стояли на позиції існування природоресурсного права як галузі (за радянської доби – це, насамперед, М. Д. Казанцев, дещо пізніше – представники Харківської школи правознавства – Ю. О. Вовк, В. К. Попов, в наш час дослідження в даному напрямку активно здійснюють І. І. Каракаш, В. М. Єрмоленко, інші науковці. Однак крапки над «і» так і не поставлені, а дискусійний характер проблеми з

часом лише посилюється. Питання не втрачає своєї актуальності і в сучасних умовах. Більше того, по деяких напрямках ця актуальність стає ще вагомішою, а дослідження проблеми з позицій нових політико-правових реалій вимагає долучення до сфери аналітики нових чинників, які раніше залишались за межами правознавчого інтересу.

Все це визначає безумовну актуальність докторської дисертації Дейнеги М. А., яка внесла свій вклад у дискусію щодо праворозуміння в сфері правового регулювання відносин людини і природи.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації, їх новизна та достовірність.

В дисертаційній роботі Дейнеги М. А. є чимало положень, наукових ідей, що мають необхідні ознаки наукової новизни.

Насамперед слід відзначити, що для адекватного сприйняття змісту будь-яких сентенцій, а тим більше – правових конструкцій, правових норм, правових принципів тощо першочергове значення має одноманітне використання термінів, причому як тими, хто їх вживає (включно з законодавцем), так і реципієнтами відповідних дописів (тими, до кого ці словесні, в тому числі правові, конструкції звернені). В цьому зв'язку імпонує, що дисертантка приділяє належну увагу термінології, що використовується як в доктринальних дослідженнях відповідної проблематики, так і в сфері права та законодавства, де, на жаль, на сьогодні панує непослідовність, неоднозначність, подекуди – алогічність використання термінів і понять. Так, навіть базове для даного дослідження визначення права в науковій та навчальній літературі формулюється по-різному: «природоресурсове», «природноресурсове», «природоресурсне», «природноресурсне». В дисертації надаються та обґрунтовуються авторські визначення понять «природні ресурси», «природні об'єкти», «природоресурсні відносини», «використання природних ресурсів», «відтворення природних ресурсів», «відновлення природних ресурсів»,

«природокористування» та деяких інших. Підтримую необхідність надання нормативного визначення всім цим та деяким іншим важливим для предметної сфери термінам у єдиному законодавчому акті.

Виділення з масиву правових норм, що регулюють відносини в системі «живі організми – природне середовище» комплексу норм природоресурсного блоку і їх виокремлення в самостійну галузь права України є дискусійним в науці екологічного права. І хоча я не поділяю відповідної авторської позиції, однак широта опрацювання з цього питання існуючих концепцій, їх творчий аналіз та оцінка свідчать про зрілість аргументації, наукову обґрунтованість висновків, яких доходить дисертантка.

Я віддаю належне спробам дисертантки зібрати та дослідити наукові підходи до характеристики поняття «природокористування», з'ясувати його суть, виокремити основні форми і напрями діяльності у сфері природокористування та співвідношення із суміжними поняттями, зокрема з поняттям «використання природних ресурсів».

Слід зазначити, що дисертантка не обмежується в дослідженні аналізом питань, безпосередньо пов'язаних з предметом і системою природоресурсного права, а формулює власне ставлення до більш широкого кола проблем еколого-правового змісту. Зокрема, нею проаналізовано найбільш вагомі концепції взаємовідносин людини і природи: сталого розвитку, «зеленої» економіки, «меж зростання» та інші; висловлено ставлення до антропоцентричного, біоцентричного, екоцентричного, та інших підходів, що були домінуючими на різних етапах правового регулювання відносин щодо довкілля. Аналіз цих питань сформував підґрунтя для подальшого дослідження, а це надало ґрунтовності висновкам і пропозиціям щодо основного предмету дисертаційної роботи.

Вкладом в правову науку вважаю авторський підхід до оцінки базових принципів природокористування та їх впливу на систему та предмет

природоресурсного права. Дисертантка творчо опрацювала значний доктринальний масив, який дозволив їй наблизитись до власного розуміння і тлумачення цих принципів і сформулювати пропозиції, важливі як для науки, так і для практики реалізації правових норм в правовідносинах щодо використання та відтворення природних ресурсів в Україні.

Продуктивними є роздуми авторки щодо співвідношенні публічного та приватного інтересів як чинників правового регулювання відносин в системі «людина – природа». Вагомість деяким висновкам і пропозиціям дисертації надає здійснений в підрозділі 2.3 дисертації аналіз міжпредметних зв'язків природоресурсних відносин з відносинами, які регулюються іншими галузями права, особливо цивільним.

Здійснюючи класифікацію природних ресурсів, зокрема виділяючи серед його видів невичерпні, дисертантка в їх числі називає космічні ресурси, що я цілком підтримую, причому в цій частині пропоную не обмежуватися енергією морських припливів, а розширити діапазон наукового аналізу до ресурсів Місяця та інших небесних тіл, щодо яких наразі світовою спільнотою починаються активні дії з їх розвідки та розробки, причому Україна вже приступила до вивчення можливості своєї участі у відповідній діяльності.

При підготовці дисертації авторкою використано достатню джерельну базу (всього 656 найменувань). В числі опрацьованих матеріалів є як національні, так і іноземні нормативні та доктринальні джерела. Теоретичні розробки зі спеціальності, за якою подано роботу, активно доповнювались джерелами з загальної теорії права, а також суміжних правових дисциплін; за необхідності до сфери дослідження долучалися наукові джерела з інших, неправових галузей знань.

Слід також додати, що робота написана коректною як з юридичної, так і з семантико-лінгвістичної точок зору мовою, легко сприймається читачем,

дискусія ведеться коректно, думки опонентів аналізуються без використання граничних негативних суджень.

Практичне значення результатів, отриманих в дисертаційній роботі Дейнеги М. А., полягає у тому, що вони можуть бути використані: у наукових дослідженнях; в законотворчій роботі при підготовці нових та внесенні змін до чинних актів екологічного, в т.ч. природоресурсного законодавства, а також у практиці реалізації такого законодавства; в педагогічній діяльності при підготовці науково-практичних видань, підручників, навчальних посібників і методичних рекомендацій для науковців, юристів-практиків, викладачів, аспірантів і студентів вищих навчальних закладів юридичних спеціальностей.

Важливо відзначити, що висновки та рекомендації дисертації вже використовуються як в навчальному процесі при викладанні навчальних дисциплін «Проблеми природоресурсного права», «Екологічне право», «Проблеми екологічного права», «Земельне право», а також в законотворчій роботі Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики та природокористування, про що до дисертації додано відповідні довідки про впровадження.

Зауваження щодо змісту дисертації

1. Виборюючи ідею формування природоресурсного права як самостійної галузі права, дисертантка зводить екологічне право до природоохоронного, термінологічно поєднуючи їх конструкцією «екологічне (природоресурсне) право». «Нині сформувалися усі об'єктивні передумови і є всі підстави – *декларується на стор. 156 дисертації*, - стверджувати про формування самостійної галузі права – природоресурсного права, відокремлення і виділення його зі структури екологічного (природоохоронного) права. Докорінні відмінності природоресурсного права від права екологічного (природоохоронного) відображені у предметі та об'єкті правового

регулювання» (висновок 9 дисертації).

Не будучи прибічником відповідного підходу, хотіла б насамперед звернути увагу на витоки назви галузі «екологічне право», що походить від терміну «екологія», тобто наука про взаємовідносини живих організмів і їх природного середовища. Звісно, ці відносини, будучи опосередковані в праві, охоплюють охоронні відносини щодо природного середовища та самих живих організмів, але далеко не обмежуються ними; використання природних ресурсів (природних об'єктів, природних умов) є однією з найважливіших і хронологічно первісних форм розвитку відповідних відносин. Відносини щодо використання і відтворення природних ресурсів (об'єктів, умов, властивостей), що, за твердженням авторки, є предметом природоресурсного права, в більшості випадків дуже важко (практично неможливо) від'єднати від відносин щодо їх охорони, оскільки вони являють дві органічно пов'язані сторони відносин в системі «людина (інші живі організми) – природа».

Відносини щодо охорони, з одного боку, використання і відтворення природних ресурсів – з іншого вибудовуються на одних і тих самих принципах (достатньо під цим кутом зору проаналізувати принципи, якими оперує в дослідженні дисертантка: забезпечення сталого розвитку, екосистемного підходу, ландшафтного підходу, раціоналізації природокористування та ін.).

Головною ознакою галузі права, згідно з загальнотеоретичними постулатами, є відносна самостійність відповідних суспільних відносин, їх стійкість і можливість автономного функціонування. Під цим кутом зору виокремлення природоресурсного права з системи екологічного права буде співрозмірно виокремленню певних життєво важливих органів з цілісного людського організму і пошук можливості їх автономного функціонування.

Єдиний метод правового регулювання (імперативний або диспозитивний) сьогодні визнається лише за незначною кількістю традиційних галузей права

(за цивільним, адміністративним, фінансовим і деякими іншими). Більшості галузей права притаманне поєднання цих методів. Не є в цьому відношенні винятком і екологічне право. І хоча імперативний метод переважає в частині регулювання охоронних відносин, а диспозитивний – в регулюванні використання, це не є ознакою, за якою можна жорстко розмежовувати ці відносини і піддавати їх відокремленому регулюванню.

Важливими чинниками, що характеризують формування галузі права, крім відокремленого предмета і свосхідного методу (методів) правового регулювання, визнається й самостійно сформована джерельна база. Сьогодні природоресурсні відносини мають лише по ресурсну джерельну базу, і це не випадково, оскільки джерельна база сформована для органічно єдиної правової спільності - екологічного права, де відносини щодо раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки та збереження природного середовища, тобто всі відносини в системі «живі організми – навколишнє середовище» мають єдину розгалужену джерельну базу. Вона є як інтегрованою (з рамковим Законом про охорону навколишнього природного середовища на вершині законодавчої ієрархії), так і поресурсно диференційованою. Підкреслимо, що в межах диференційованого (поресурсного) регулювання регламентації підлягають не лише відносини щодо використання та відтворення землі, вод, надр, лісів, тваринного та рослинного світу, а й відносини щодо їх охорони, збереження та відтворення, які органічно переплетені між собою.

Вносячи пропозиції про виділення в системі права нової галузі, слід виходити не лише з міркувань побудови теоретичних конструкцій, а й з чинників практичної доцільності. Як справедливо зазначає сама дисертантка на стор. 99 дисертації, галузь права виникає внаслідок об'єктивних факторів, що зумовлені соціальними і практичними потребами, а не шляхом волевиявлення. Відповідні потреби знаходять свій вияв насамперед у взаємозв'язку системи

права з системою законодавства, оскільки ці дві системи кореляційно тісно пов'язані, хоча можуть і не повністю співпадати (так, екологічне право як комплексна галузь включає й екологізовані норми інших галузей права: адміністративного, цивільного, кримінального, фінансового, податкового, митного та ін.). Виділення природоресурсного права з екологічного закономірно мала б своїм результатом штучне «розщеплення» правових масивів не лише інтегрованого, а й диференційованого (поресурсного) регулювання.

Врешті, еколого-правові відносини за своїм характером структуруються не лише на національному, а й на міжнародному рівні. Тому національно-правове регулювання відповідних відносин має значною мірою орієнтуватись на міжнародно-правовий рівень регулювання, де традиційно існує єдине право навколишнього середовища («environmental law» - англ., «droit de l'environnement» – франц.), в межах якого регулюються міжнародні відносини як щодо охорони довкілля, окремих видів живих організмів чи біорізноманіття в цілому, так і відносини щодо раціонального використання природних ресурсів, природних об'єктів і комплексів, які мають міжнародне значення. Те саме стосується й європейського права навколишнього середовища, до якого Україна зобов'язалась наблизити своє законодавство згідно з Угодою про асоціацію Україна – ЄС.

2. Одним із положень, яке виноситься на захист як таке, що сформульоване вперше, є авторська періодизація процесу формування наукових поглядів щодо становлення природоресурсного права, де виділяються 5 етапів у ставленні науки до відповідної проблеми. Водночас з позиції аргументації формування природоресурсного права як галузі, виокремлення його предмету було б не менш важливо і переконливо здійснити періодизацію розвитку відповідного законодавчого масиву, який би підкріплював авторську концепцію. Цього, на жаль, не було зроблено. Крім того, залишаючи осторонь

сутнісну характеристику кожного з виділених етапів розвитку наукової думки, що є авторською позицією і має право на існування, зазначимо лише, що з точки зору історико-правового методу важливо визначати чіткі хронологічні рамки етапів, що виділяються, бо в періодизації саме вони є точками відліку, а не домінуючі ідеї, яких на кожному етапі може бути як одна, так і декілька, що й спостерігається дотепер.

3. Недостатньо переконливою і дещо суперечливою є позиція дисертантки в частині співвідношення понять «відтворення» та «відновлення» щодо природних ресурсів. Так, на стор. 113 дисертації міститься беззаперечне твердження, що «Суспільні відносини з відтворення природних ресурсів, що є предметом правового регулювання природоресурсного права, можна визначити як *штучний* процес відновлення кількісних та якісних характеристик природних ресурсів, взаємозв'язків між ними і довкіллям в цілому, обумовлений негативними наслідками антропогенної діяльності, з метою встановлення порушеної екологічної рівноваги та задоволення потреб людини й суспільства. Щодо *природного відновлення* (регульований або нерегульований) природних ресурсів – це предмет правового регулювання природоохоронного права» (виділено мною – Н.М.). А вже на стор. 122, стосовно лісових ресурсів дисертантка зазначає, що відновлення цих ресурсів «здійснюється шляхом як природного відновлення, так і за рахунок лісорозведення», тобто штучного процесу. Можливими напрямками відтворення природних ресурсів можуть бути також: рекультивація, агролісомеліорація, штучне розведення мисливських тварин і птахів тощо». Постає закономірне питання: чи означає останнє твердження, що має бути «рознесено» по різних галузях регламентацію відносин щодо «природного відновлення» лісів, яке згідно з авторською класифікацією є власне відновленням і належить до сфери екологічного права, і відносин щодо рекультивації, агролісомеліорації тощо, що є штучним процесом, а значить належить до сфери регулювання природоресурсного права? Адже на сьогодні законодавство, що регулює ці відносини, подібного

розмежування не містить.

4. Одним із фундаментальних висновків дисертації є пропозиція про те, що «найважливіші положення концепції природоресурсного законодавства мають знайти відображення у базовому законі, що займатиме центральне місце у системі норм, спрямованих на правове регулювання відносин у сфері використання і відтворення природних ресурсів», а саме – в Природоресурсному кодексі (*висновок 22 дисертації*). При цьому пропонується його поділ на загальну і спеціальну частини і дається авторська структура цього акту. Однак при цьому дисертантка не торкається питання, що у разі реалізації відповідної концепції має статися з існуючими сьогодні нормами екологічного законодавства, які відповідно до існуючої концептуальної основи розміщені в актах екологічного законодавства.

5. Авторка в дисертації приділяє справедливую увагу аналізу концепції сталого розвитку, водночас допускаючи в цій частині певні неточності. Концепція сталого розвитку була розроблена не під керівництвом Лестера Р. Брауна в 1987 р. (*як стверджується на стор. 50 дисертації, стор. 14 монографії*), а міжнародною групою урядових експертів, що працювала з 1984 до 1987 р. за призначенням Генерального секретаря ООН, під головуванням Прем'єр-міністра Норвегії Гру Харлем Брундтланд, якою було підготовлено і в 1987 р. представлено Генеральній асамблеї ООН Доповідь «Наше спільне майбутнє», де міжнародній спільноті запропоновано детально опрацьовану концепцію як дороговказ для майбутнього світового розвитку. А «предтечою» цієї концепції, як стверджують західні дослідники, був німецький філософ Ганс Джонас, який у своєму трактаті «Принцип відповідальності» (1979) обґрунтував відповідальність сучасних поколінь перед майбутніми, що власне й було покладено в основу принципу сталого розвитку. Крім того, пропоную при характеристиці сталого розвитку не вживати конструкцію «екологічно збалансований», оскільки в цьому контексті вимагається всебічна збалансованість між собою всіх трьох компонентів розвитку: економічного,

екологічного та соціального. На стор. 37 дисертації та стор. 8 автореферату міститься твердження про те, що концепція «сталого розвитку» в роботі дістала подальшого розвитку. Бажано, щоб в процесі захисту дисертантка коротко сформулювала, в яких напрямках вона розвинула відповідну міжнародно визнану концепцію.

Висловлені міркування і зауваження є в значній частині дискусійними, пов'язаними насамперед з неспівпадінням концептуальних підходів авторки та опонентки, багатоаспектністю теми, її проблемністю й відсутністю щодо питань, які досліджуються, однозначних доктринальних позицій як в науці, так і в сфері екологічної, в т.ч. природоресурсної, правотворчості та правореалізації. Водночас дослідження, здійснене дисертанткою, містить чимало положень, висновків та ідей, що є вкладом в науку. Проблема структури системи права, в межах якої регулюються відносини людини та природи, й місця в ній природоресурсних відносин варта подальшого вивчення, при цьому вагомим внеском у дослідження відповідної проблематики є дисертаційна робота Дейнеги М. А.

Дисертація характеризується єдністю змісту та форми, є особистим внеском здобувачки в науку екологічного, в т.ч. природоресурсного права, тобто дисертантка є суб'єктом авторського права на виконану творчу роботу.

Повнота викладу основних результатів дисертації в наукових фахових виданнях із врахуванням встановлених вимог. Зміст автореферату дисертації є ідентичним основним положенням, викладеним у роботі. Результати дослідження Дейнеги М.А. з необхідною повнотою викладені в опублікованих нею 55 наукових працях, в числі яких: індивідуальна монографія; 6 статей в наукових фахових періодичних виданнях України; 15 статей – в наукових фахових виданнях України, включених до міжнародних наукометричних баз даних; 2 статті – у наукових виданнях інших держав.

включених до міжнародної наукометричної бази Web of Sciences; 6 статей в інших наукових періодичних виданнях інших держав; 25 матеріалів апробації положень дисертації: тези виступів на круглих столах, зібраннях, конгресі).

Загальний висновок

Дисертація на тему «Предмет і система природоресурсного права» в цілому є завершеним актуальним дослідженням важливої для науки природоресурсного права і практики реалізації природоресурсних відносин проблеми, що має наукову новизну, теоретичне і практичне значення та відповідає вимогам, встановленим п.п. 10, 12 Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 24.07.2013 р. № 567 (зі змінами, внесеними згідно з постановами Кабінету Міністрів України № 656 від 19.08.2015 р., № 1159 від 30.12.2015 р., № 567 від 27.07.2016 р., № 943 від 20.11.2019, № 607 від 15.07.2020), а її авторка – Дейнега Марина Андріївна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора юридичних наук за спеціальністю 12.00.06 «Земельне право; аграрне право; екологічне право; природоресурсне право».

Офіційний опонент:
завідувачка відділу проблем аграрного,
земельного, екологічного та космічного
права Інституту держави і права
ім. В. М. Корещького НАН України
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України

Н.Р. Малишева

Підпис:
Посвід:
10. 09. 2020